

ODGOVORNOST: IMPUTACIJE I AMPUTACIJE

Petar Bojanić – Predrag Krstić

O URAČUNAVANJU GRUPI I O URAČUNLJIVOSTI GRUPE

„Nisam ja“.

„Nisam ja“, „nisam ja koji ovo pišem“ – jedan od nas dvojice koji potpisujemo ove reči – „ne pišem ovo na računaru“ (kompjuteru, *com + putare*), „nisam ja ili nismo mi autori“, „nismo mi ovo učinili“, „ne računajte da smo uračunljivi“, „ne po(oba)vezujte nas sa ovom knjigom“, „ne teretite nas“, „nismo mi odgovorni“, „nismo mi krivi za greške i nevolje koje slede“, „nismo mi zaslužni ni nadležni“ ...

Dodajem, odmah, još da nisam *samo* ja, da nismo *samo* mi, nego da nas je više, mnogo više... i tvrdim, tvrdimo, potpisujemo: da je grupa „Svi su odgovorni“ *autor* ove zbirke tekstova o odgovornosti, o individualnoj i kolektivnoj odgovornosti.

Tekstovi koji su sabrani u ovom zborniku treba da pojasne ovu zbrku koja počinje sa jednim nečujnim pitanjem i sa odricanjem („Nisam ja“ je već „odgovor“) da sam ja *povezan* sa ovom knjigom i da sam (samo) ja *odgovoran* za njeno postojanje (pred zakonom, u vremenu, pred drugima, pred Drugim). Pra-oblik i početna tajna svake (ne)odgovornosti i svakog odgovora jeste odbijanje kao prebacivanje tereta odgovora i odgovornosti na nekoga drugog ili na nešto drugo koje se ne može odazvati, odgovoriti, odgovarati ili *snositi* odgovornost. Prekid odgovornosti i traganja za odgovornim autorom jednog čina, Ambros Bijars opisuje kao ključ i prvu odrednicu imenice „odgovornost“ [*responsibility*].

Neuklonjiv [detachable] teret lako prenesen [shifted] na Boga, Sudbinu, Slučaj, Sreću ili suseda. U doba astrologije bilo je uobičajeno da se ona (odgovornost) prepusti [to unload it upon] jednoj zvezdi¹.

1 „RESPONSIBILITY, n: A detachable burden easily shifted to the shoulders of God, Fate, Fortune, Luck or one's neighbor. In the days of astrology it was customary to unload it upon a star“ (*Devil's Dictionary*). Citat je prenesen i dopunjen iz poglavlja 6. 6 1, „Was ist Verantwortung?“ („Verantwortung bei Kant“). D. Henrich, *Ethik zum nuklearen Frieden*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, str. 219.

Zbrka, međutim, ne prestaje sa proglasom, da postoji jedan „entitet“ nezvesnog porekla i „privremenog“ identiteta, da postoji jedna grupa upečatljivog imena („Svi su odgovorni“) koja je tvorac ove knjige i koja, kao fiktivna, ne može da se izjasni o svojoj sopstvenoj odgovornosti. Kada insistiram da postoje drugi koji u ovom trenutku ne pišu i ne potpisuju ovaj uvodni tekst, kada ne pristajem da preuzmem celokupnu odgovornost dok istovremeno neprimetno započinjem da govorim *u ime* grupe i *u ime* njenih članova, zar već nisam u režimu neodgovornog prekoračenja ovlašćenja? Ako postoji grupa i ako na osnovu toga proističe odgovornost koja je podeljena između njenih članova (i dalje je svako odgovoran za svoj individualni ideo u grupi), na koji način ta grupa može da predstavi samu sebe, obznani svoju odgovornost i sebe kao autora ove knjige? Ili, kako grupa odriče svoje autorstvo (ko je uopšte „jedinka“ koja je u stanju da izgovori, u množini „Nismo mi“)? Kako grupi pripisati ili uračunati jedan događaj? Kako grupa potpisuje svoje autorstvo i kako prihvata odgovornost, zadržavajući u isto vreme odgovornost svakog podeoka grupe ponaosob?

Kako biti i *individualno* i *kolektivno* odgovoran (u isti mah)?

Dakle, ovaj đavolji put počinje sa odricanjem deteta (ludaka, prostaka, slabića [*imbecillus*]) da bude u blizini i da *prihvati*, da *zapamti* i da *prizna svoj vlastiti* čin ili događaj koji je sam proizveo („Nisam ja ovo uradio / uradila“ – „on / ona je“; „ne znam ko je“ i tako dalje) i nastavlja se zadobijanjem svesti i slobode i „izvanredne privilegije odgovornosti“ [*ausserordentliche Privilegium der Verantwortlichkeit*].² Na kraju puta, tokom kojeg se dalje osvaja i oblikuje identitet ili suverenitet grupe, zajednice, nacije, naroda, države, sveta i njihove odgovornosti, verovatno treba da se održi i potvrdi snaga veznika „i“ iz podnaslova ove knjige – „individualna i kolektivna odgovornost“. Na kraju puta treba da se desi zapravo jedan drugačiji početak, to jest i individualna i kolektivna odgovornost jednovremeno, namah, a ne ili jedna ili druga, ili bilo jedna ili bilo druga, ili prvo jedna pa druga odgovornost.

„Da, jesam“ odgovoran, kao individua, kao nedeljiv i kao deo grupe (kolektiva) „Svi su odgovorni“ koju su činili, pored nas dvojice i potpisnici prevođa tekstova ovoga zbornika: Danijela Čupić, Željko Mančić, Miljana Milojević, Željko Nešić, Duško Prelević, Srđan Prodanović, Vladimir Puača, Danka Rađenović, Ljubomir Stevanović, Ivana Stojanović (Una Popović i Sanja Todorović su bili njeni dopisni prevodilački članovi). Predrag Krstić je napravio detaljnu redakciju i korekciju svih prevoda.

Zamisao da se napravi ovakav zbornik tekstova i da se izaberu baš ovi tekstovi³ (njihovi autori i izdavačke kuće su potom prepustili prava „Službenom

2 Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, „Zweite Abhandlung: ‚Schuld‘, ‚schlechtes Gewissen‘ und Verwandtes“, § 2.

3 Odgovorni smo što u ovaj zbornik nismo uvrstili neke tekstove koji bi dobili prednost kod nekih drugih priređivača. Autori Hana Arendt i Hans Jonas su izostavljeni jer su njihovi glavni tekstovi već prevedeni na srpski jezik odnosno na jezike njemu srodne. Nedostaje odlomak

glasniku“ da o
na odgovorno
fakultetu u Be
nosti i individu
zastarele, „prin
odgovornosti.
kolektivna odg
simetričnost u

Prvo, grup
upotpunjuje i
alne sakriva a
uništava svaku
ključuje i žrtvu
griteta i jedinst
no odgovoran

Drugo, „po
na primer, mer
gure „odgovorn
ka „imputiranja
jednog događaja
(b) subjekt ne r
(c) odnos dela i
nosti“ (da bi sa
tekstova budu
složena i izved
koji je bliže obj
obavezivanje, s

Treće, zlo
in se ili *scelus* i

iz prvog sist
1933. godin
o slobodi i
razjašnjenje,
u spisima Be
zastupljene i
za svet ili p
životinjama
odgovornost

4 Na poziv Od
i preporuke
seminar je t
finansirao W
pomenutih
njih pripada
5 U optužnici
osuđenik se,

glasniku" da objavi prevode) desila se tokom seminara „Suverenost i kolektivna odgovornost“ koji je Petar Bojanić vodio maja 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.⁴ Seminar je bio pokušaj da se isprobaju granice suverenosti i individualne odgovornosti i da se forsira i ispituje važnost jedne, prilično zastarele, „primitivne“ i „politički nekorektne“ ustanove: kolektivne ili grupne odgovornosti. Namera je bila da se pronađu neki uslovi i okviri unutar kojih kolektivna odgovornost može da poseduje, ne puku prednost, nego upravo simetričnost u odnosu na individualnu odgovornost.

Prvo, grupna ili kolektivna odgovornost ne treba da zamenjuje nego da upotpunjuje individualnu odgovornost. Grupna odgovornost bez individualne sakriva autore događaja i radnji, ograničava znanje i istoriju i *de facto* uništava svaku odgovornost. Individualna odgovornost bez kolektivne isključuje i žrtvuje delove jedne zajednice u ime njenog uvek manjkavog integriteta i jedinstva. „Deliti odgovornost“ podrazumeva da je svako individualno odgovoran i da su istovremeno svi zajedno odgovorni.

Drugo, „podela“ uvodi broj, količinu, račun, stepen i meru odgovornosti (ili, na primer, meru i samerljivost, „procentualnost“ suverenosti). Rekonstrukcija figure „odgovornosti“ je stoga višestruka: (a) „odgovornost“ je izvedena iz postupka „imputiranja“ (uračunavanja, ubrojavanja, zbrajanja i sabiranja) jedne radnje ili jednog događaja, nekom zbiru pravila (zakon) i nekom subjektu kao počiniocu; (b) subjekt ne mora nužno da bude jedan i jedinstven (individualan, nedeljiv); (c) odnos dela ili delova i celine (skupa) jeste osnovna karakteristika „odgovornosti“ (da bi sačuvali ovu sugestiju, odlučili smo da u podnaslovu ove zbirke tekstova budu dve strane reči, „individua“ i „kolektiv“); (d) reč „odgovornost“ je složena i izvedena, te podrazumeva nekoliko relacija, pojmova ili kriterijuma koji je bliže objašnjavaju: subjektivizacija, kvantifikacija, pripadnost, uzročnost, obavezivanje, sankcije i reparacije, prevencija, reprezentacija i tako dalje.

Treće, zločin, monstruozan i neoprostiv i uvek teško zamisliv [*mala in se* ili *scelus infandum*],⁵ zločin koji *prevazilazi* zločin, a potom i moguću

iz prvog sistematskog istraživanja fenomena i pojma odgovornosti Vilhelma Vajšedela iz 1933. godine (*Das Wesen der Verantwortung*), tekst Joakima Hruške o imputaciji ili tekst o slobodi i odgovornosti Manfreda Ridla; takođe i već pomenuti prilog Ditera Henriha, razjašnjenje „supstancijalne odgovornosti“ Tomasa Skenlona, tematizacija pojma „odgovor“ u spisima Bernharda Valdenfelsa i tako dalje. Neke „vrste“ odgovornosti neopravdano nisu zastupljene i obrazlagane u tekstovima ove zbirke: „globalna odgovornost“ ili odgovornost za svet ili pred svetom (odgovornost pred svima, ali i sa svima), odgovornost prema životinjama i životnoj sredini i „transgeneracijska odgovornost“ (Jana Tompson), odnosno odgovornost za prošlost i za budućnost, za prošle i za buduće generacije i događaje.

4 Na poziv Odeljenja za filozofiju beogradskog Filozofskog fakulteta i uz blagonaklonost i preporuke profesora Živana Lazovića, Jovana Babića i Mašana Bogdanovskog, ovaj seminar je ljubaznošću gospođe Sonje Miladinović i gospodina Dušana Bugarskog, finansirao WUS-Austria Belgrade Office u okviru *Brain Gain Programa*. Bez pomoći svih pomenutih ovaj zajednički posao ne bi mogao da započne, te samim tim svakome od njih pripada udeo u odgovornosti za pojavu jedne ovakve zbirke tekstova.

5 U optužnici koju je potpisao tužilac Ričard J. Goldston 13 februara 1995, jedan haški osuđenik se, na primer, tereti za 140 najtežih krivičnih dela.

adekvatnu kaznu, obavezu i odgovornost, uvodi grupnu, kolektivnu, državnu ili nacionalnu odgovornost. Na ovom neizvesnom i komplikovanom prelazu između individualne i kolektivne odgovornosti (ili podeljene odgovornosti), pronalazimo zadatak filozofa (filozofa koji dopunjuje pravnika ili sudiju) i filozofski problem. I takođe, „filozofsko središte“ [*philosophical focus*].⁶

Ova tri komplikovana „momenta“, koji pokreću još mnogo drugih sporednih konsekvenci, biće uvek teško razložno formulisati i „prevesti“ u precizni argument u prilog simetrije između individualne i kolektivne odgovornosti. Pitanja mogu da krenu s kraja, sa filozofijom. Zašto baš filozofija i zašto je zadatak filozofa, pre svih, usmeren na poimanje grupne ili kolektivne odgovornosti? Da li je potreban rat i nepojmljiv zločin, koji jedan pojedinac nije mogao sam da izvrši bez koordiniranja celokupne zajednice, da bi odgovornost postala opšta stvar? Obratno, da li su ratovi proizvod prevlasti individualne odgovornosti i usud fatalne asimetrije između odgovornosti individua i odgovornosti grupa i nacija? Na koji način je fenomenu ili pojmu „odgovornosti“, tokom duge istorije ispovedanja pred Bogom, procesiranja krivice, propitivanja i saslušavanja, potpuno istrgnuta matematička ili računovodstvena „podloga“? Kako je „ritualizovana“ i „teologizovana“ ekonomija i zašto zajednica ima prednost u odnosu na pojedinca (iako su, na primer, podignute optužnice uglavnom protiv svih vođa i vojne elite zemalja učesnica u sukobu u bivšoj Jugoslaviji, iako se tragalo za krivcima za velike zločine koje su počinile sve strane, zašto se nikada nisu dovodili u pitanje suvereniteti novonastalih država?)?

Na kraju, da li i kako grupa ili kolektiv može da bude i jeste osoba, jer je samo „Osoba [*Person*] onaj subjekt čije su radnje podobne za uračunavanje [*dessen Handlungen einer Zurechnung fähig sind*]“?

U uvodu u spis *Metafizika Morala*, u poglavlju u kome definiše osnovne ili „prethodne“ pojmove morala, Kant kaže da za razliku od moralne ličnosti [*Persönlichkeit, personality*] ili osobe [*Person*], koja nije ništa drugo nego sloboda jednog umnog bića pod(vrgnutog) moralnim zakonima (psihološka ličnost je tek moć da se bude svestan sebe samoga...), stvar [*Sache*] nije sposobna za uračunavanje i nema slobodu. Osoba, nastavlja dalje Kant, na

6 Ovde ponavljamo i sledimo, zajedno sa Virdžinijom Held, reči koje je izgovorila Anet Bajer, predsedavajući plenarnom sednicom „Eighty-Seventh Annual Eastern Division Meeting of the APA“ u Bostonu, 29. decembra 1990, u tekstu koji je nazvala „A Naturalist View of Persons“: „(...) kada smo u bilo kakvoj vrsti rata [*any kind of war*; kada ratujemo], spremni smo da se sa individualne prebacimo na kolektivnu odgovornost. (...) Naše filozofsko (u)središte(nje) [*philosophical focus*] treba da bude, isto toliko na kolektivnoj koliko i na individualnoj odgovornosti, kada tragamo da razumemo nas same kao ličnosti“. *APA Proceedings*, tom 65, br. 3, str. 6. Cf. Virginia Held, „Group Responsibility for Ethnic Conflict“, *The Journal of Ethics*, br. 6, 2002, str. 157–178.

7 Immanuel Kant, *Metafizika morala*, prevod Dušica Guteša (redaktor prevoda Danilo Basta), Novi sad, „Knjižarnica Zorana Stojanovića“, 1993, str. 25; Immanuel Kant, *Die Metaphysik der Sitten, Gesammelte Schriften*, Preußische Akademie der Wissenschaften, tom VI, str. 223. Prevod na engleski jezik je sledeći: „A person is a subject whose actions can be imputed to him“ (Meri J. Gregor).

osnovu sveg
daje – „sama
zugleich mit
ju uračunava
odredbe ove
kraja sedam
rije prava i m

Uračunava
[das Urth
neke radn
konima; š
pravosna
ocenjivač
tio dijudi
nje da pra

Ne mora
Kantovom tel
skiciran trodi
vornost ili Ver
neke druge K
no komplikov
twortung, usu
tri lika ili tri m
Prva dva mon
nung. Naime,
vlastito) razlik
odmah kažem
se iza jedne ra
va reč *Handlu*
slično. Imputir
onoga ko je –
je za nju „odg
kod Kanta ne
pristaje, da po
„kauzalna akci
da je amputira
u igri imputira
to i zanemarer
svome uzročn
ga „potpisnika
nja, tortura, in

osnovu svega ovoga, sledi zakone ili podvrgnuta je zakonima koje sama sebi daje – „sama ili barem zajedno sa drugima“ [*entweder allein, oder wenigstens zugleich mit anderen*]. Samo nekoliko strana dalje, Kant daje svoju definiciju uračunavanja, ili, preciznije, Kant pokušava da precizira i sažme različite odredbe ove pravne kategorije koja poseduje bogatu istoriju upotreba od kraja sedamnaestog veka, od Pufendorfa, Baumgartena i drugih mislioca teorije prava i morala.

Uračunavanje [*Zurechnung*] (imputatio) u moralnom značenju jeste sud [*das Urtheil*] kojim se neko smatra začetnikom [*Urheber*] (*causa libera*) neke radnje [*Handlung*] koja se onda zove čin [*That*] (*factum*) i stoji pod zakonima; što bi, mada sadrži u sebi ujedno i pravne posledice iz tog čina, bilo pravosnažno [*rechtskräftige*] (*imputatio iudiciaria, s. valida*), ali inače samo ocenjivačko uračunavanje [*nur eine beurtheilende Zurechnung*] (*imputatio diiudicatoria*). – Ono (fizičko ili moralno) lice [*Person*] koje ima ovlašćenje da pravosnažno uračunava zove se sudija ili sudište (*iudex s. forum*).⁸

Ne mora biti ni posebno smela niti ishitrena pretpostavka da je u ovom Kantovom tekstu, koji je napisan na samom kraju osamnaestog veka, vešto skiciran trodimenzionalni oblik figure koju danas obeležavamo rečju odgovornost ili *Verantwortung* (obe ove reči su u ženskom rodu). Bez zalaženja u neke druge Kantove tekstove i fragmente, bez striktnog tematizovanja znatno komplikovanije razlike između Kantovog *Zurechnung* i Kantovog *Verantwortung*, usuđujem se da nagovestim da *Metafizika Morala* otkriva ili sažima tri lika ili tri momenta odgovornosti. Otkriva tri i, istovremeno, sakriva jedan. Prva dva momenta su pomenuta u ovom fragmentu i oba se tiču reči *Zurechnung*. Naime, Kant oneobičava i izobličava poznato (pre njega, ali i njegovo vlastito) razlikovanje između *imputatio facti* i *imputatio iuris*. Hajde da prvo odmah kažemo da reč *imputatio* podrazumeva određenu količinu „prisile“ da se iza jedne radnje (akcije) ili jednog događaja (obe ove reči pokriva Kantova reč *Handlung*) pronađe i utvrdi njihov autor, osoba, lice, entitet ili nešto slično. Imputirati znači prvo „po-vratiti“ jednu radnju nazad u okrilje i blizu onoga ko je – danas bi sasvim uprostili ovaj iskaz i rekli – u blizinu onoga ko je za nju „odgovoran“. Da bi autor jedne radnje bio autor, on (ili ona? ili oni?; kod Kanta nema ovih finesa u rodu i broju) treba da pristane (da izjavi da pristaje, da potpiše) da se obavezuje ili da se ne odriče iste te radnje. Ovo je „kauzalna akcija“ jer podrazumeva da je jedna radnja otpala od svoga tvorca, da je amputirana i udaljena i zaboravljena (i u prostoru i u vremenu). Zato je u igri imputiranje, kao ponovno privezivanje i zašivanje onoga što je otkinuto i zanemareno. Kada sam pomenuo „prisilu“ ovog pri-vraćanja jedne radnje svome uzročniku, ovo pretvaranje jedne anonimne radnje u čin koji ima svoga „potpisnika“, nisam još uvek „uleteo“ u predvorje prava (policija, ispitivanja, tortura, inkvizicija, proces i tako dalje) i u *imputatio iuris*, nego sam samo

8 Imanuel Kant, *Metafizika morala*, str. 29; *Die Metaphysik der Sitten*, str. 227.

sledio negativnu konotaciju ili negativni akcenat koji prati ovu latinsku reč i njene moguće upotrebe i etimologije.⁹ Osim jedne sasvim kognitivne operacije, koja naravno ne mora da bude uvek lišena sile – jednostavno, autor je promenio mesto, proteklo je vreme i ne znamo ko može da bude „upitan“ odnosno ko je „odgovoran“; uznemirenost neznanjem nagoni na potragu i žurbu da se pronade onaj kome je moguće pripisati [*zuschreiben*] ovu radnju ili ovaj događaj – institucija *imputatio* odnosila se prevashodno na one radnje koje stvaraju neku dužničku obavezu. To su one radnje ili događaji koje je moguće zbrajati i sabirati, računati i uračunavati nekome u obavezu i dug. Uračunati nekome nešto znači navesti ga da pamti, da radnja koju je učinio bude njemu sapripadna (pripojena) i neprestano „prisutna u njemu“. Podložnost uračunavanju, naravno, obeležava se rečju „uračunljivost“. Prinuda na kojoj neprestano insistiram, prinuda pretvaranja jedne radnje ili događaja u činjenicu [fakt, *factum*, *That*, čin], kako kaže Kant, obavezuje „uračunljivog subjekta“ da plaća svoje račune i da ne postupa tako kao da nije začetnik jedne radnje, odnosno da ne postupa kao da se radnja nikada nije ni desila. Preformulisane instituta *imputatio facti* i Kantova originalnost, zasnovana je, sasvim sigurno, na redukciji, ali i na transformaciji ova dva momenta (kognitivnog, „Ko je ovo uradio?“ i računovodstvenog, „Ko ovo treba da plati?“), ali na potpuno dva različita načina.

Prvo pitanje, „Ko je ovo uradio?“ (to je ono nečujno pitanje na koje sam ja odmah odgovorio „Nisam ja“) i prvi momenat koji uvodi u „odgovornost“ – Kant ga je sakrio od nas i on se nigde ne pojavljuje u *Metafizici Morala* (a baš je taj momenat uslov sva ostala tri koja pokušavamo da formulišemo) – predstavlja u isto vreme uobičajenu definiciju *imputatio facti*. Dvadeset godina pre, u nekoliko fragmenata o moralnoj filozofiji (oni su kasnije numerisani i objavljeni u 19. tomu njegovih dela kao „Beleške iz zaostavštine“), Kant razrađuje razliku između pripisivanja ili upisivanja [*Zuschreiben*] i uračunavanja [*Zurechnung*]. *Imputatio practica*, kaže Kant, jeste „*Zuschreiben nach regeln der freyheit*“. Za razliku od *imputatio legis* (ili *imputatio iuris*), „koja podvodi

⁹ Etimologija glagola *putare* je sasvim neizvesna. Značenje reči *imputatio* bi moglo da bude naslućeno ukoliko se prvo uzme u obzir sintagma „uzimanje u obzir“ (uobziravanje, „uobziriti“ nekoga, učiniti ga obzirnim, ali i „uzimati u obzir“, držati pred očima, evidentirati nečiju radnju). *Putus*, pridev, odnosi se na čišćenje, na čišćenje srebra, na raščišćavanje i na sravnjivanje. Potom, reč *putativus* može da označava pretpostavku i „činjenicu“ koja nije sasvim sigurna. Recimo, putativni glagoli ili obavezujući glagoli (na engleskom: *may*, *can*, *should*) ukazuju na nešto što nije sasvim sigurno i njihova upotreba uvodi u pronalaženje onoga što tek treba da bude evidentno. Ipak, reči kao što su *imputationis*, *imputator*, *imputo* i tako dalje, odnose se isključivo na računanje nečijih dugova, na terećenje za novac, na kreditiranje, na uzimanje u obzir nečijeg troška i duga ili na brojanje (u-brojanje) i „udaranje rečki“ nečijih novčanih akata i transakcija. Reči kao što su *Zurechnung* (*rechnen* je računati, urediti) ili *accountability* ili „uračunavanje“ su sasvim doslovni prevodi latinskog *imputatio*. Ciceron koristi reči *assignare* i *ascribere*, u-pisivanje ili pripisivanje (Kant takođe upotrebljava reč *Zuschreiben*), što ukazuje na dvostruko pomeranje prvobitnog *imputatio*: to što se broji, to se istovremeno i piše (pamti pisanjem, stavlja na račun), te može da se predstavi napismeno; i to što se nekome broji (i pamti) može da se upiše, da podleže, da bude deo zakona ili pravila koji su u pisanoj formi.

jednu radnju po radnju pod zakon [*rechnung*] se uvek čoveku može pripisati i uračunata [*ohne*] je odmiču, sve te automatski otvara računa i uračunava mije“ odgovorno

Ukoliko bi to vanju.¹⁰

Ubistvo bika uračunavanja to istovetio sa *imputatio* na osnovu zakona zakona koji se ne pripisivanje ne onjem“ autora jed vlasništvo nekog ikada postojao bi za to bilo šta pla ali se ne broji i ne nost da postoje fakti; koji su se de da ne vraćamo, r koje su značajne danas. Prvo, post ničijeg računa – r tako definitivno g stranom rečju: „k isključene su iz sv ers] (Hegelov raj i stanje besvesti [E Tako je izneveren navanja, odnosno ist der Zustand de se bude kriv (Sch

¹⁰ „Wenn es ein C I. Kant, *Reflexionen*, tom XIX, S. 11
¹¹ G. W. F. Hegel, *Werke*, Suhrkamp Verlag

jednu radnju pod moralni zakon“, *imputatio facti* (ili pripisivanje) podvodi radnju pod zakon uopšte, a na osnovu pravila slobode. „Uračunavanje [*Zurechnung*] se uvek tiče radnje koja ima legalnu podlogu“ [...] „tako da se nekom čoveku može pripisati ili upisati [*Zuschreiben*] nečija smrt, a da mu ona nije uračunata [*ohne ihn ihm zuzurechnen*]“. Kantov primer koji sledi (kako decenije odmiču, sve teže i teže će biti naviči se na njegove doslovnosti i svireposti), automatski otvara ono drugo pitanje („Ko ovo treba da plati?“), koje se tiče računa i uračunavanja, fatalnog stavljanja u drugi plan „*mathema*“ i „ekonomije“ odgovornosti:

Ukoliko bi to bila smrt bika a ne čoveka, onda ne bi bilo mesta uračunavanju.¹⁰

Ubistvo bika pripada registru pripisivanja i *imputatio facti*, a ne registru uračunavanja to jest *imputatio moralis*, koje je još tada Kant skoro sasvim poistovetio sa *imputatio legis*. Razlog se sastoji u tome što se „uračunavanje vrši na osnovu zakona moralnosti“ [*Zurechnung nach Gesetzen der Sittlichkeit*], zakona koji se ne odnose na životinje, nego samo na ljude. Drugim rečima, pripisivanje ne obavezuje i „proces pripisivanja“ se završava sa „prepoznavanjem“ autora jedne radnje. Ubiti bika – Kant svakako ne govori o biku koji je vlasništvo nekog drugog čoveka (ali, možda je to važnije, da li postoji i da li je ikada postojao bik koji nije bio nečije vlasništvo?) – znači ne biti obavezan da za to bilo šta plaćas (ili odgovaraš). Ubistvo bika je evidentirano i pripisano, ali se ne broji i ne računa i ne važi („Jesam (ubio sam), pa šta!“). Sama mogućnost da postoje radnje ili događaji koji ne potpadaju pod zakon (koji nisu fakti; koji su se desili ali se ne pamte i ne pripadaju istoriji, jer se na njih nikada ne vraćamo, niti nas iko prisiljuje da se njima vratimo) otkriva posledice koje su značajne za oblike i izobličavanja figure „odgovornosti“ od Kanta do danas. Prvo, postoje štete koje ne moraju da se pamte jer nisu deo nikakvog i ničijeg računa – ne postoji „kasa“ koja ih evidentira (odgovornost i delovanje, tako definitivno gube njihov zajednički osnov koji bih označio opet jednom stranom rečju: „kalkulacija“); drugo, životinje i, naravno, ne samo životinje, isključene su iz sveta moralnosti; treće, životinjsko stanje [*der Zustand des Tiers*] (Hegelov raj ili zoološki vrt [*Tiergarten*], lišeni su spoznaje dobra ili zla) ili stanje besvesti [*Bewusstlosigkeit*] i dalje je prisutno unutar stanja čovečnosti. Tako je izneveren slavni Hegelov stav da „stanje čovečnosti jeste stanje uračunavanja, odnosno sposobnosti za uračunavanjem [*Der Zustand des Menschen ist der Zustand der Zurechnung, der Zurechnungsfähigkeit*] ili sposobnosti da se bude kriv (*Schuld heisst im allgemeinen Zurechnung*).¹¹

10 „Wenn es ein Ochs und kein Mensch wäre, so würde keine Zurechnung statt finden.“ I. Kant, *Reflexionen zur Moral-, Rechts- und Religionsphilosophie*, Gesammelte Schriften, tom XIX, §§ 7134, 7135, 7297, 7298.

11 G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion II*, tom 16, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1970, str. 263.

Kantova poslednja intervencija (nekoliko godina pre smrti) započinje zanemarivanjem i stavljanjem u drugi plan ovih prvih „sadržaja“ figure „*imputatio*“ na kojima neprestano insistiram. Ponavljam još jedanput Kanta: „Uračunavanje [*Zurechnung*] (*imputatio*), u moralnom značenju [*moralischer Bedeutung*] ...“ – tako počinje njegova definicija, i akcentat je baš na ovom značenju – jeste sud [*das Urtheil*]. Uračunavanje ili odgovornost se tiče suda ili stava ili, drugim rečima, uračunavanje jeste suđenje (prosudivanje) koje za rezultat ima rečenicu ili skup rečenica koje manje ili više obavezuju. Stepen obavezivanja ili neobavezivanja je trostruk – to su ona tri momenta koja sam najavio i na koje računam da iscrpljuju današnji „pojam“ odgovornosti – i zavisi od načina kako se dolazi do suda, odnosno kako „nosilac“ (subjekt) prosudivanja vrši ovu radnju. Ne zaboravimo da je i uračunavanje radnja koja „tretira“ i „vrednuje“ druge radnje, odnosno „radnja čiji je predmet radnja“.

Tri momenta odgovornosti su tri uslova da bi odgovornost ispunjavala i oblikovala jednu zajednicu. Preciznije, zajednica, kao mreža obaveza i obavezivanja, postoji ako i samo ako se neprestano i simultano obavlja uračunavanje u sva tri oblika. Ukoliko izostane samo jedan od njih, onda Kantov subjekt (osoba ili ličnost) nije do kraja podoban za uračunavanje i nije uračunljiv. Ne treba olako potcenjivati Kantovu nameru i smatrati da subjekt kod Kanta nije isto što i zajednica (ili da nije fiktivan onoliko koliko je fiktivan pojedinac), da je značaj prisustva drugih kod Kanta smanjen i neoprezno oslabljen (setimo se one čudne Kantove rečce „barem“, kada govori o osobi koja sama sebi daje zakone, „sama ili barem zajedno sa drugima“ [*entweder allein, oder wenigstens zugleich mit anderen*]), da je Kantu važniji proces „uračunavanja kao prosudivanja“ (ko je odgovoran a ko nije, koja radnja ima pravne posledice a koja nema) od „uračunavanja kao uračunljivosti“, kao prihvatanja i „preuzimanja odgovornosti“ i tako dalje.

Kada sam upotrebio reč „zajednica“ i imputirao je Kantu (reč koja postoji samo u naznakama i implicitno u ovim Kantovim fragmentima o imputaciji), pokušao sam da pomoću nje obeležim ili naslutim postojanje jedne grupe ljudi koja nije „uračunljiva“ i čiji računi, ovako ili onako, nisu čisti (*putus*). S jedne strane, dakle, imamo jedno idealno stanje uračunavanja i uračunljivosti, gde su ispunjena ona tri oblika koja ću odmah obrazložiti. To je stanje u kome su i individualna i kolektivna odgovornost nerazdvojive i nerazdeljive i *a priori* prisutne i simetrične. Sa druge strane, imamo jedan entitet, grupu ili zajednicu (sve koje smo do sada poznavali su manje ili više bile njima nalik) u kojima se više odriče nego što se potvrđuje i potpisuje odgovornost za nešto što je učinjeno i u kojima se ubija, žrtvuje ili jede, bez mere i bez računa. Ako zamislimo jedan takav, gotovo rajski kolektiv (skup), u kome nema krivice i nevinosti (i raj i zoološki vrt, istovremeno, kako kaže Hegel), u kome svi svakom duguju i niko nikom ne duguje, i ako zamislimo da takav jedan, visokim zidovima opasani entitet ili poveljom Ujedinjenih nacija

zaštićeni prostor između individuala i kolektivnosti lako p... metričnost lako p... dve ili nekoliko g... grupisanja i delje... predstavlja neraz... Kant) rešavao na s...

U čemu se o... ne primitivne zaj... (Ernst Kasirer), i k... države protiv koje... govornost nije uv... I zar prekid rata ni... govorni“ poredak...

Dva od tri ev... obeležava rečju „u... krivičnu odgovorn... [*Person*], sudija (ili... no uračunava“. Da... presuđuje o pravni... duje ih sa postojee...

Drugi oblik je... *Metafizike Morala*:... toru (koja se imer... iše. Kant ovaj pro... događaja u *factum*... uračunavanjem [*er*... ko [*schätzende*] ur... upotrebljava u sin... di sudija [*diiudicat*... kvalifikovanju jed... Ovaj proces „post... imenujemo kao pr...

12 Na primer, Kant... dostizanje stanja... rata naroda jedn... *der Kriegszustand*... *Hinsicht, Gesamm*... komentara na 87...

13 „Subjektivno treb... radnji procenjivat... – Što su veće prin... više se dobar čin... meni sasvim stran... Imanuel Kant, *Me*...

zaštićeni prostor nije kolonizovala niti jedna druga grupa ili zajednica, razlika između individualne i kolektivne odgovornosti će biti iscrtana i njihova nesimetričnost lako prepoznata. Ovo suprotstavljanje dve fikcije i sukob između dve ili nekoliko grupa (da li možemo da kažemo da je poreklo udruživanja, grupisanja i deljenja u grupe, prva posledica poremećaja u uračunavanju?) predstavlja nerazrešivi paradoks ili tešku komplikaciju koju je Kant (i ne samo Kant) rešavao na sasvim različite načine.¹²

U čemu se onda sastoji sličnost između kolektivne odgovornosti jedne primitivne zajednice, o čemu govori jedan drugi slavni naslednik Kanta (Ernst Kasirer), i kolektivne odgovornosti većinskog dela stanovništva jedne države protiv koje se sprovodi humanitarna intervencija? Zar kolektivna odgovornost nije uvek bila preduslov institucije napadačkog rata (Anet Bajer)? I zar prekid rata nije bio uvek nova prilika da se svedu računi i uspostavi „odgovorni“ poredak?

Dva od tri eventualna lika ili člana odgovornosti, rekao sam već, Kant obeležava rečju „uračunavanje“. Prvi se odnosi na *imputatio iuris*, na pravnu ili krivičnu odgovornost. Institut *imputatio iuris* podrazumeva da postoji osoba [*Person*], sudija (ili zbor, nekoliko sudija), koja „ima ovlašćenje da pravosnažno uračunava“. Dakle, osoba koja reprezentuje volju svih osoba (svih drugih), presuđuje o pravnim posledicama nekog čina neke osobe (subjekta) i usklađuje ih sa postojećim zakonima.

Drugi oblik je pozna Kantova preformulacija instituta *imputatio facti* iz *Metafizike Morala*: sud, putem koga je neka radnja već pripisana nekom autoru (koja se imenuje rečju „čin“ ili *factum*), sada se procenjuje i rekonstruiše. Kant ovaj proces ispitivanja i procene prelaska jedne radnje ili jednog događaja u *factum* (dakle, u „podložnost“ zakonu) proglašava ocenjivačkim uračunavanjem [*eine beurtheilende Zurechnung*]. Ocenjivačko ili procenjivačko [*schätzende*] uračunavanje (u nekim svojim fragmentima Kant ove izraze upotrebljava u sinonimiji) stoji u suprotnosti prema „egzekuciji“ koju sprovodi sudija [*diudication versus execution*]. Ono se sastoji u konkretizovanju ili u kvalifikovanju jednog suda, odnosno u javnom kritikovanju nečijeg čina.¹³ Ovaj proces „postavljanja“ ili „ustanovljavanja odgovornosti“ možemo da imenujemo kao procenu o osnovu (da li jedan „predmet“ treba da ide kod

12 Na primer, Kant prvi insistira na zabrani napadačkog rata i, u isto vreme, smatra da je dostizanje stanja blagostanja i sreće, odnosno da je „najviši stadijum kulture – stanje rata naroda jednakih (ili uravnoteženih) između sebe...“ [*Die höchste Stufe der Cultur ist der Kriegszustand der Völker im Gleichgewicht...*]. I. Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht, Gesammelte Schriften*, tom 7, str. 411. Ovo je početak Kantovog vlastitog komentara na 87. paragraf njegove knjige o *Antropologiji*.

13 „Subjektivno treba stepen uračunljivosti [*Grad der Zurechnungsfähigkeit*] (imputabilitas) radnji procenjivati [*schätzen*] prema veličini prepreka koje su pri tom morale biti savladane. – Što su veće prirodne prepreke (čulnosti), što je manja moralna prepreka (dužnosti), to više se dobar čin uračunava u zaslugu [*zum Verdienst angerechnet*]. Na primer, kad nekog meni sasvim stranog čoveka svojom znatnom požrtvovanošću spasim iz velike nevolje“. Imanuel Kant, *Metafizika morala*, str. 29–30; *Die Metaphysik der Sitten*, str. 228.

sudije ili ne) i razmatranje o odnosu autora jedne radnje i drugih, prilikom izvršenja iste (takođe, rekonstrukcija zakona, donošenje novih zakona, teorija rečce „barem“ i tako dalje, obavljaju se u ovom prostoru).

Treći lik odgovornosti, i poslednji veliki uslov jedne eventualne „institucije odgovornosti“ ili „idealnog“ svake moguće odgovornosti, Kant obeležava na tri različita načina u *Metafizici Morala*: čovek je u „svojoj vlastitoj ličnosti odgovoran čovečanstvu“ [*der Menschheit in seiner eigenen Person verantwortlich ist*], „savest kao subjektivni princip“ zamišlja sebe kao odgovornost [*Verantwortung*] i savesnost [*Gewissenhaftigkeit*] ili *religio* sebe predstavlja kao *Verantwortlichkeit* (odgovornost ili odgovornitost).¹⁴ Između, s jedne strane, stvari [*Sache*] koja, setimo se, nije slobodna i nije sposobna za uračunavanje i „psihološke ličnosti koja jeste tek moć da se bude svestan sebe samoga“ (da li je opravdano požuriti i, nasuprot Kantu, neprimetno, životinje smestiti ovde?), i pripisivanja, *imputatio facti* i *imputatio iuris*, s druge strane, Kant pronalazi jedan neizvestan i nejasan oblik koji prilično dosledno i konzistentno i u drugim svojim tekstovima obeležava izvedenicama reči odgovarati (odgovarati; od-odgovora; *Ver-antworten*). Za razliku od u-pisivanja ili u-računavanja koje vrše sudija i grupa (drugi), ovaj gest je subjektivan i samoinicijativan. Ličnost nema samo unutrašnju odgovornost [*innere Verantwortung*] i čovek nije odgovoran samo prema sebi [*der Mensch sich selbst verantwortlich*], o čemu Kant piše u svojim radnim sveskama i dodacima, nego ličnost pokazuje otvorenost i slobodu da sama sebi uračunava ili upisuje ne samo nešto što nema pravne posledice ili nešto što uopšte nije učinila, nego ličnost pronalazi i izmišlja instance koje su zajedničke za sve i pred kojima su svi „zajedno pojedinačno odgovorni“. Biti odgovoran čovečanstvu ili pred čovečanstvom, pred svima, pred grupom veličanstvenog naziva „Svi su odgovorni“, ne podrazumeva samo jednu *ad hoc* preventivnu odgovornost koja dodatno reguliše moje delovanje, niti je to samo *a priori* otvorenost pred čovečanstvom da ono (čovečanstvo, svi) može da meni upisuje i uračunava radnje za koje su drugi ili svi odgovorni, nego je čovečanstvo (ili Bog ili grupa) instanca koja štiti instituciju odgovornosti (uračunavanja) i *kao da* ubrojava i uračunava svakoga od nas individualno u jedan imaginarni kolektiv bez granica.

14 Sva tri Kantova poteza upotpunjena su takozvanim „analoškim fikcijama“ (Vaihinger) koje štite instituciju uračunavanja: (1) kod „odgovornosti čovečanstvu“, Kant dodaje: „mada ta tačka, koja spada u pravo čovečanstva [*Recht der Menschheit*], a ne u pravo ljudi, ovde nema svoje pravo mesto, nego se navodi samo uzgredno radi boljeg razumevanja onoga što je ranije ukratko rečeno“; (2) „... a takvo moralno biće koje ima vlast nad svim zove se Bog, to će se savest morati zamisliti kao subjektivan princip odgovornosti koja se snosi pred Bogom zbog svojih dela“ [*so wird das Gewissen als subjectives Princip einer vor Gott seiner Thaten wegen zu leistenden Verantwortung gedacht werden müssen*]; (3) „Međutim, to ne znači da čovek zahvaljujući ideji ka kojoj ga neumitno vodi njegova savest ima pravo, a još manje da je ovom obavezan, da takvo najviše biće izvan sebe prihvati kao stvarno [...] i čovek pomoću nje, samo po analogiji s nekim zakonodavcem svih umnih svetskih bića, dobija puko uputstvo da predstavi sebi savesnost (koja se naziva i *religio*) kao odgovornost, pred jednim svetim bićem...“ Imanuel Kant, *Metafizika morala*, str. 72, 239, 240; *Die Metaphysik der Sitten*, str. 270, 439, 440.